

Природовідповідність як принцип виховання в педагогічному досвіді С.І. Миропольського

*Світлана Золотухіна,
Ольга Башкір*

Питання виховання та становлення особистості в процесі її розвитку завжди є актуальними для вивчення та розробок нових методів та технологій. Напрями виховання наскрізно прописані в Концепції Нової української школи. Нині, в час національного випробування українського народу, вихованню, і не лише за національно-патріотичним напрямом, варто надавали великого значення. Розкриття талантів і здібностей дітей, допомога їм у розкритті себе та розвитку індивідуальних особистісних рис відіграє в повоєнний час вирішальну роль у відбудові країни, її економіки, примноженні культури, сприятиме бережливому ставленню до ціннісних загальнолюдських надбань.

Ідея українського філософа, педагога XVIII ст. Григорія Сковороди про врахування індивідуальних особливостей людини при виборі професії із інтересом і розумінням була прийнята відомим вітчизняним педагогом С. І. Миропольським. Він один із перших прийняв ідею природовідповідності Г. С. Сковороди, чії праці він вивчав і зберігав в особистій бібліотеці. Крім того, розробляючи проблему особистості вчителя, в обґрунтуванні вимог до його моральних і професійних якостей, а також змісту, форм загальної і спеціальної підготовки, він звернув серйозну увагу на «визнання вчителя», урахування його природних нахилів, здібностей до цієї професії [4, 5]. Услід за

Г. С. Сковородою педагог визнавав «природність» обов'язковим принципом виховання і навчання.

Принцип природовідповідності покликаний сприяти створенню умов для розкриття природних задатків дитини, її талантів та професійних уподобань. У цьому питанні варто звернутися до педагогічного спадку відомих філософів, педагогів та просвітителів, до яких і належить С.І. Миропольський. Метою статті є розкриття суті ідей принципу природовідповідності в педагогічному спадку С.І. Миропольського через призму досвіду Г. С. Сковороди.

Аналіз педагогічної спадщини С. І. Миропольського свідчить, що усвідомлення суті ідеї природовідповідності Г. С. Сковороди дозволило йому сформулювати власну педагогічну позицію з цього питання. Так, С. І. Миропольський звернув увагу на існування принаймні двох точок зору на природу людини. Відповідно до першої, писав педагог, її визнають як «*tabula rasa*», тобто виховання має необмежені можливості та можна «робити» з людини будь кого, тобто людина перебуває в повній залежності від сили зовнішніх впливів. Прибічниками цієї позиції є Дж. Локк, Бенеке, І. Герbart.

Згідно з другою точкою зору, підкреслював С. І. Миропольський, людина має природжені сили, що впливають як на її загальний розвиток, так і на індивідуальний. Виходячи з цього підходу, завдання виховання — не «створення» особистості,

а сприяння всебічному розвитку людини згідно з природним законом розвитку її сил і здібностей. Такий підхід С. І. Миропольський назвав принципом вільного розвитку, відповідності з природою людини і з законами самого розвитку [1, 2]. Саме такий підхід складає основу концепцій Я. Коменського, Г. Сковороди, пізніше А. Дістервега.

Погоджуючись з попередниками, С. І. Миропольський також вважав, що людина не є порожнім, несписаним листом паперу, а є «живою особистістю», «психофізичним організмом», що містить у собі самі закони для розвитку, зерно і коріння для інтелектуальної і моральної освіти. С. І. Миропольський підкреслював, що будь який організм, навіть рослинний, розвивається з себе, природа тільки сприяє природному розвитку рослин з зерна, даючи йому світло, повітря, тепло, вологу. Саме це є прикладом природного і вільного розвитку, якому повинна наслідувати людина у своєму вихованні.

У вихователя є два завдання у вихованні: віддалити від дитини шкідливі впливи і створити їй належні умови для вільного вияву діяльних сил. Решта здійснюється силою людської природи.

Педагог погоджувався з думкою Г.С. Сковороди про повагу до загальнолюдської там індивідуальної природи виховання, звертав увагу на те, що примус і насилля не створюють гармонії, вони вносять тільки розлад. У власній педагогічній діяльності педагог також категорично заперечував насилля.

Висновок про те, що виховання, яке не відповідає природі дитини і її природним здібностям, — це вишкіл, механічне вичування, яке не здатне зробити людину людиною, С. І. Миропольський вважав важливим і значущим. Усе, на його погляд, полягає в збудженні самої природи до розвитку, до прояву, до самодіяльності зовнішніх почуттів, а потім і високої духовної діяльності.

У такий спосіб виховання не є випадкове і довільне. Це цілеспрямоване збуджен-

ня природного процесу розвитку людини. Прагнення до розвитку, закладене в природі людини, не є щось невизначене: не з кожної людини, не з кожної здатності, схильності можливо зробити що завгодно, але тільки те, що лежить у її природі. За словами С. І. Миропольського, природовідповідність — основа індивідуальності у вихованні.

Ідея природовідповідності вже за часів С. І. Миропольського, як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури, «перетворилася» на важливий принцип виховання. Узагальнюючи його загальні і суттєві риси, педагог підкреслював, що різноманітність сил у живому організмі не розділяє його, не порушує рівноваги сил у розвитку, перевага однієї сили робить виховання та розвиток потворним. А це доводить, що цілісність, єдність і різноманітності, гармонія і рівномірність у всьому складають одну з важливих вимог виховання. На питання «Що означає вчити дитину відповідно з природою?», С. І. Миропольський у статті «Наша початкова школа» відповідав так: «Це означає дотримуватися поступовості в переході від легкого до важкого, не стрибати, а йти повільно, давати посильну роботу, порівнювати завдання з наявними розумовими силами дитини, викладати елементарно й наочно, вимагати свідомості у засвоєнні всього і у всякій роботі, пробуджувати дитячу допитливість, закріпляти все постійними вправами. Саме це дозволить легко, швидко, жваво, весело рушити справу з місця, побачити реальні плоди виховання. Принцип природовідповідності С. І. Миропольський називав «вищим педагогічним принципом», який вимагає чітку практичну організацію навчання, що передбачає:

- розподіл предметів, тобто систему навчання;
- розклад навчальних годин, чітке виконання навчальних програм;
- надання учням підручників, посібників;
- відвідування уроків наставниками й учнями;

- організацію іспитів учнів, позакласного читання і домашніх занять.

Заслуга педагога полягає й у твердженні, що з метою «правильного» навчання й виховання дітей, слід знати особливості їхнього віку та індивідуальні особливості. Він також, як і його попередники, поділив людське життя на вікові періоди: дитинство, отрочтво, юність, змужнілість і старість. При цьому наполягав, що саме отрочтво представляє всі благодатні умови для навчання. Учитель, відзначав С. І. Миропольський, повинен знати, що учень, приходячи до школи, має певний життєво-пізнавальний досвід. Помилкова думка про те, що дитина — «чистий аркуш паперу», призводить до того, що вітчизняні педагоги наслідують німецькі практики, складають абетки і книжки для читання, наповнюючи їх зміст наївними питаннями, предметами, поговірками, байками, науками. Наші сільські діти, розумніші та багаті досвідом, ніж це може виявитися на перший погляд. Вони не сміливі, сором'язливі, не вміють інколи висловити свою думку, але смішно їх питати: «Скільки ніг у півня?», «Чим вкрита вівця?». Вони не дадуть «наукове» визначення коневі, але на практиці відмінно засвоїли його якості, знають про практичне застосування, уміють піклуватися за ним.

Важливою, на наш погляд, є думка С. І. Миропольського, що в дітей є й запас моральних істин, що успадковано ними від батьків, сім'ї, родини. Крім того, сільські діти дуже рано стають помічниками батьків: опікуються сестричкою, пасуть гусей, ходять у ліс по дрова, ганяють домашню скотину до води, носять їжу батькові у поле тощо. Тобто селянське трудове життя стає дитині близьким до природи, а вона є великою вчителькою, вона збуджує в ній почуття краси, гармонії, величчя [5]. Така дитина, як правило, вже до школи йде фізично міцною відповідно за віком, набуває сміливості й винахідливості.

Підкреслимо, що С. І. Миропольський глибоко любив дітей, звертав увагу вчи-

телів на інколи невірні погляди на дитину, що прийшла до школи. У статті «Учень, як предмет виховання» (1890 р.) педагог писав, що якщо дитина, вступаючи до школи, здається недостатньо розвиненою, необізнаною та соціально не активною, то це від несподіваних, незвичайних обставин, стилю спілкування, незвичної мови, нових порядків. Потрібні час і умови, щоб відчути себе, як удома. Така позиція С. І. Миропольського обумовила його точку зору щодо обов'язковості вчителя вивчати дітей, щоб уміло навчати і виховувати їх у подальшому. З цією метою він пропонував звертати увагу вчителів не тільки на особистісні якості дитини, але й на її характер, взаємодію із іншими дітьми, дорослими, вчителями, батьками.

С. І. Миропольський націлював учителів на комплексне вивчення особистості учня з метою загального уявлення про неї. З інтересом, із знанням справи педагог сам давав характеристику дитячому віку. Він підкреслював, що діти мають нахили до наслідування. У силу цього вони рано засвоюють різноманітні навички, але не маючи можливості судити про їхні достоїнства, однаково засвоюють навички гарні й погані.

Учитель, підкреслював С. І. Миропольський, повинен усвідомити, що в моральному вихованні дітей нема дрібниць. «Доброчесність, як і порок, починається з малого, писав педагог у роботі «Учень як предмет виховання». (1890 р.). Мале зерно зростає, розвивається, міцніє, глибоко пускає коріння, набирає силу і робиться особистим у душі» [5, с. 19].

Для всебічного вивчення дитини С. І. Миропольський радив спостерігати за духовним її життям, за способами дитячого сприйняття. При цьому він вказував, що теоретичне вивчення розвитку душі людської не так плідне, як безпосереднє спостереження за духовним життям дітей, за нахилами, звичками, способами їхнього духовного виховання. «Одне, — писав він, — читати і розумово досліджувати, інше — досліджувати і бачити» [5, с. 20].

Думки С. І. Миропольського про значення врахування індивідуальних особливостей в навчально-виховному процесі знаходили позитивну оцінку в пресі, були співзвучні ідеям, висловленим пізніше, наприклад, П. Ф. Лесгафтом у книзі «Шкільні типи» (1893 р.). Як і С. І. Миропольський, П. Ф. Лесгафт також відзначав важливість знань вихователями як індиві-

дуальних здібностей дітей, так і їх проявів у процесі повсякденного життя. Такі знання, вказував педагог, дають змогу знаходити основні причини дій вчинків дитини. П. Ф. Лесгафт продовжував традиції Я. А. Коменського, С. І. Миропольського і також визначав типи темпераментів і обґрунтував адекватні педагогічні заходи впливу на учня.

С. І. Миропольський про заходи впливу вчителя відповідно до типів темпераменту

Тип темпераменту	Міри впливу вчителя
Сангвінічний	Досвід, обережність, суворість не годиться. Сухий педантизм спровокує відразу, а читання моралі — нудьгу. Схвалення, заняття роботою по душі, віддалення від цього всього, що викликає незібраність. Необхідне живе, цікаве, наочне викладання, наведення прикладів, використання численних питань, повторення матеріалу, сердечне, розумне поводження, терпіння, організація успіху в навчальній праці.
Холеричний	Приклад і релігія допоможуть пом'якшити його гордість, зарозумілість, привести до утихомирювання. Авторитет, суворість і непоступливість. Воля вихователя — тверда, накази — продумані, слова — точні, незмінні.
Меланхолічний	Щира, гаряча любов, виведення з понурого і недовірливого настрою, заохочення до ігор товаришів, доброзичливе ставлення, що не допускає насмішки, «пробудження» любові до вчителя, до людей, а також теплої сердечної довіри до них, терпіння.
Флегматичний	«Розворушити» дитину, вивести з безділля, не вимагати багато, але наполегливо і відповідно до її можливостей, терпіння, організація спілкування з рухливими дітьми, часткове використання покарання [5, с. 29–30].

Індивідуалізація, згідно з С. І. Миропольським, передбачає серйозні знання вчителя про учня. Крім знань загального характеру про особистість учня, вчитель, за переконанням С. І. Миропольського, повинен глибоко засвоїти не тільки поняття про темперамент, але й уміти вибирати адекватні заходи впливу на учнів.

Розкриваючи це питання, С. І. Миропольський вказував, що вчення про темпераменти має давні коріння, давнє походження. Наприклад, у греків різниця і властивості темпераментів пояснювалися впливом крові, жовчі, мокрот, що послуговувало основою і для їх назви (сангвінічний — кров'яний, холеричний — жовчний, меланхолічний — чорно-жовчний, флегматичний — мокротинний). Це пояснення темпераментів сьогодні не приймається, а їх назва і характеристики збереглися і до наших днів.

Темперамент представляє різні ступені сприйняття, збудженості людини і її чутливості на зовнішні й внутрішні подразники, що сьогодні пояснюється переважно дією нервової системи. Темперамент не є моральною чи то здобутою властивістю дитини, а природною, що знаходиться у зв'язку з фізичною її будовою і має сильний і безпосередній вплив на душевний настрій. Ось чому знання темпераменту дитини має велике значення для вихователя. Темперамент не представляє необхідної схильності до добра або зла; будь-який темперамент «здатний» до виконання морального закону, але для цього необхідне керівництво. Кожний темперамент вимагає особливого звернення і «пристосування» до нього виховного засобу.

Темпераментів, писав С. І. Миропольський, у чистому вигляді не буває, однак

їх ознаки можна легко розпізнати на дітях. Так, одна дитина обурюється тим, що інша відповідає жартам; одна дитина довго пам'ятає образу, інша — швидко забуває, одну дитину похвала приводить у захват, інша приймає її спокійно; одна любить рухливі ігри з товаришами, інша — навпаки — полюбить бути на одинці» [5, с. 24–25].

Погляди С. І. Миропольського на темпераменти заслуговують на увагу. Так, педагог зазначав, що на практиці темпераменти є змішаними, пом'якшеними, при чому з віком, освітою, досвідом, під впливом життєвих умов вони набувають змін. Кожний темперамент має свої світлі та темні сторони; підтримка і розвиток перших слугують для обмеження і пом'якшення других. У школі велике значення для «умертвіння» темпераментів, пом'якшення їх різкості має товариство, тому що зближуються, як правило, протилежності, і часто веселий сангвінік товаришує із замисленим меланхоліком, а гарячий холерик — з холодним флегматиком. Але, за переконанням С. І. Миропольського, кращим засобом для пом'якшення темпераменту слугує християнське виховання. Він писав, що релігія дещо обмежує стрімкі пориви. Педагог цитує слова Гельвича відносно того, що в молитві меланхолік знайде собі втіхи, якщо він буде почувати себе самотньо, сангвінік на молитві усвідомить, що не все на світі жарти, гордий холерик змириться на молитві, лінивий флегматик відчує при цьому необхідність праці і пожертвує своїм спокоєм. Молитва вносить у душу дитини мир, а віра розв'язує й узгоджує всі життєві протиріччя. У дитинстві, зазначав педагог, темпераменти є лише задатками, і поки вони не зміцніли, не утвердилися звичками, їх слід прагнути пом'якшувати.

Цікаві думки і безпосередні спостереження С. І. Миропольського стосовно виховання дітей. Він звертав увагу, що діти — це живий, рухливий матеріал, з яким учителю доводиться мати справу. На них діють багато впливів із зовнішніх

обставин життя і це робить виховання надзвичайно складною справою. У зв'язку з цим учитель не може бути спокійним, він завжди перебуває у напруженому стані і повинен постійно спостерігати, бути бадьорим, досліджувати, продумувати, вивчати. Однак, у статті-рецензії «Фантазії і дійсність у справі нашої народної школи» [3] С. І. Миропольський критикував за стриманість учителів у реалізації принципу природовідповідності.

Скільки потрібно проникливості вчителю, який тільки починає педагогічну справу, щоб зрозуміти індивідуальність кожного вихованця. Слід вивчати своїх учнів, наполягав педагог, щоб не наробити помилок. Діяльність учителя, підкреслював С. І. Миропольський, не механічна діяльність, для якої досить засвоїти відомі зовнішні технічні прийоми і правила; вона є духовною творчістю, у якій учитель кожний момент повинен будувати, вибирати нові прийоми, нові способи морального впливу на душу дитини, що розвивається, і в кожному конкретному випадку змінювати їх [5, с. 30–31].

Підкреслимо, що С. І. Миропольський не тільки теоретично розмірковував про врахування темпераменту дитини в навчально-виховному процесі, а й вимагав від учителів закладів освіти, у яких він працював і які були йому підпорядковані, знань про дитину, її особливості, характер, особистісні якості. Наприклад, «Інструкцією жіночої святкової школи» м. Харкова передбачалось необхідність збирання первісних відомостей про кожную ученицю, що вступає до закладу освіти. Учитель повинен був записувати до спеціальної книги ім'я, прізвище учениці, віросповідання, звання і заняття батьків, рівень знань. У процесі навчання за ученицями здійснювалось спостереження і після іспитів їх переводили в групу, що відповідає рівню знань і віку.

Спостереження, яке, за переконанням С. І. Миропольського, розкриває перед учителем тайну характеру дитини, навичок, нахилів, широко використовувалось у практиці роботи шкіл під керівництвом

прогресивних керівників того часу. Так, уміння директора А. А. Бернгофта спостерігати за учнями на уроці допомагали йому вірно організувати навчально-виховний процес і налагодити дисципліну в класі.

Принцип природовідповідності, урахування вікових й індивідуальних здібностей було покладено в основу закладів освіти, у яких керівники цінити свою репутацію. Наприклад, у Маріїнській гімназії намагалися «розумно» розвивати природу дитини. У п. 28 «Правил» цього закладу освіти відзначалось, що «істинний педагогічний порядок у класі складається не з мертвої тиші і нерухомому фізичному положенню тіл. Усе це не характерно для природи дитини, її це надзвичайно втомлює, і порушує дитяче довірливе ставлення між наставницями й ученицями. Ураховуючи це, у цій школі дозволялось сидіти дещо вільно, змінювати положення рук, ніг, навіть сміятися в окремих випадках.

Таким чином, вивчення педагогічної спадщини свідчить, що С. І. Миропольський не тільки прийняв ідею природовідповідності Г. С. Сковороди, а й втілював її в практичну педагогічну діяльність у конкретно історичних умовах. У його творчості отримала подальший розвиток ідея наочності як основа реалізації природовідповідності; більш глибоко обґрунтовано взаємозв'язок «змінного і незмінного» у природі людини.

С. І. Миропольський активно обстоював ідею глибокого, всебічного вивчення характеру, духовного життя дітей, способів сприйняття ними оточуючого світу як у школі, так і в сім'ї.

Література

1. Башкір О. І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929 рр.) // Наук. огляд. 2017. № 2 (34). С. 31–51. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>
2. Золотухіна С.Т., Шевцова Т.В. Проблема виховання особистості у педагогічній спадщині С.І. Миропольського // Педагогіка та психологія. 2013. № 43. С. 171–178.
3. Миропольский С.И. Фантазии и действительность в деле нашей народной школы // Отечественные записки. 1877. № 5. С. 11.
4. Миропольский С.И. Теория и практика в воспитании // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1871. № 157. С. 1–29.
5. Миропольский С.И. Ученик как предмет воспитания // Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в народной школе. 1890. 72 с.

28.07.2022

Відомості про авторів:

Золотухіна Світлана Трохимівна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: boi83@ukr.net; ORCID: 0000-00023535-5974; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=43RrCLcA AAAJ&hl=ru>

Башкір Ольга Іванівна — доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: boi83@ukr.net; ORCID: 0000-0001-5237-9778; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=KDK7KyYAAAAAJ&hl=ru>